

Boom

Driestar Educatief

K301 072

Onderzoeks- methoden

PEER SCHEEPERS, HILDE TOBI,
HENNIE BOEIJE REDACTIE

9^e
druk

Etnografisch veldonderzoek

7

7.1 Inleiding en leerdoelen

Waarom gaan vrouwen in een dorp in Malawi onveilige seksuele relaties aan met meerdere mannen, zelfs wanneer zij daardoor een verhoogd risico lopen op besmetting met het hiv-virus? Hoe beleven jongeren het leven in een achterstandswijk in een grote stad in Nederland? Deze vragen zijn bij uitstek geschikt om door middel van etnografisch veldonderzoek te onderzoeken. Etnografisch onderzoek wordt vooral gebruikt om inzicht te krijgen in situaties waarover weinig bekend is, die complex of moeilijk toegankelijk zijn of die we van binnenuit willen begrijpen. Het is bovendien geschikt in situaties waar andere methoden tekortschieten, zoals wanneer het gaat om de beleving van (culturele) verschijnselen of verhulde machtsverhoudingen. In dit hoofdstuk leggen we uit waarom etnografisch onderzoek van belang is om situaties en verschijnselen te beschrijven, te kunnen begrijpen en zo mogelijk te verklaren.

Leerdoelen

Aan het eind van het hoofdstuk:

- kun je aangeven voor welke vraagstellingen etnografisch onderzoek geschikt is;
- kun je aangeven voor welke doelstellingen etnografisch onderzoek geschikt is;
- weet je waartoe een theoretisch raamwerk dient en heb je inzicht in de verhouding tussen empirie en theorie in etnografisch onderzoek;
- weet je dat participerende observatie en kwalitatieve interviews veelgebruikte methoden van dataverzameling zijn in etnografisch onderzoek;
- weet je hoe je de vraagstelling van je etnografische onderzoek kunt operationaliseren in vragen die je kunt voorleggen aan je informanten;
- weet je waar je rekening mee moet houden bij het opstellen en bijstellen van je 'topiclijst';
- ken je verschillende relevante vormen van steekproeftrekking voor etnografisch onderzoek;
- kun je aangeven hoe betrouwbaarheid en validiteit van onderzoek vorm krijgen in etnografisch onderzoek;
- ben je bekend met enkele procedures om de kwaliteit van etnografisch onderzoek te bewaken;
- weet je hoe je een etnografisch onderzoek kunt plannen;
- weet je waar en in welke situaties je etnografisch onderzoek kunt verrichten;
- kun je uitleggen waarom dataverzameling en -analyse elkaar voortdurend afwisselen in etnografisch onderzoek;

- weet je globaal hoe kwalitatieve data-analyse kan plaatsvinden;
- weet je hoe rapportages van etnografisch onderzoek worden samengesteld en opgebouwd;
- weet je wat inhoudelijke generalisatie betekent.

7.2 Probleemstelling: wat en waarom?

Etnografisch onderzoek wordt gebruikt om sociaal gedrag te bestuderen en de vraag te beantwoorden hoe mensen betekenis geven aan gedrag. Daarnaast wordt gekeken hoe de betekenis van gedrag wordt beïnvloed door culturele regels, die veelal ongeschreven zijn en vrijwel altijd anders kunnen worden geïnterpreteerd in verschillende contexten. Dit betekent dat je je als onderzoeker goed bewust moet zijn van hoe de verschillende aspecten van de onderzoekssituatie, zoals de locatie, de aanwezigheid van anderen, bepaalde machtsverhoudingen en politieke belangen, de resultaten van het onderzoek kunnen beïnvloeden. Stel dat je een onderzoek verricht naar drugsgebruik onder jongeren en dat tijdens de interviews hun ouders meeluisteren. Wat voor invloed zal dit hebben op de resultaten van het onderzoek? Vanwege deze interpretatie binnen verschillende contexten wordt de benadering van onderzoek dan ook empirisch-interpretatief genoemd, zoals je kunt lezen in hoofdstuk 3.

Etnografisch onderzoek vindt plaats door middel van veldwerk in natuurlijke situaties; dus niet in door de onderzoeker gecreëerde (experimentele) situaties. Als zodanig is etnografie zo oud als de mensheid: ook in klassieke tijden werden al pogingen ondernomen om naburige volken te begrijpen door ze te beschrijven, zoals door Homerus, Tacitus en de Arabische historicus Ibn Kaldûn (Driessen 2008). De ontwikkeling van etnografie als wetenschappelijke methode wordt echter toegeschreven aan de Pools/Engelse antropoloog Bronislaw Malinowski (1953 [1922]), die begin 20^e eeuw veldwerk verrichtte in Papoea Nieuw-Guinea. Door wetenschappelijke verantwoording af te leggen over de wijze waarop hij onderzoeksgegevens verzamelde in het veld en hoe zijn werkwijze werd geïnspireerd door theoretische vraagstellingen, heeft hij de eerste wetenschappelijke verhandeling geschreven over etnografisch veldonderzoek. Sociologen van de Chicago School (in de jaren '20 en '30 van de 20^e eeuw) ontwikkelden de etnografische methode verder toen zij immigrantengroepen en wijken in Chicago bestudeerden als subculturen. Sinds die tijd zijn andere disciplines naast antropologie en sociologie ook gebruik gaan maken van etnografisch veldonderzoek, zoals geografie, politicologie, ontwikkelingsstudies, communicatiewetenschap, economie, gezondheidswetenschappen, verplegingswetenschap, wetenschaps- en technologiestudies, bestuurskunde en management- en organisatiewetenschap (Den Hertog & Van Sluijs, 1995; Gellner & Hirsch, 2001; Denzin & Lincoln, 2005; Yanow, 1996; Latour & Woolgar, 1979; Hulst et al., 2015; Charmaz, 2006; Silverman, 2001).

Het begrip 'etnografie' is afkomstig van de Griekse woorden voor het beschrijven (*grafein*) van een groep of volk (*ethnos*). Etnografie is ontstaan uit de behoefte om groepen of volken die fundamenteel anders zijn in de manier waarop ze met elkaar omgaan en met elkaar communiceren, beter te kunnen begrijpen. Observerbare verschillen in gedrag, taal en voorwerpen die mensen gebruiken worden ook wel aangeduid met de term 'cultuur'. Etnografie wordt daarom ook wel opgevat als de beschrijving van de cultuur van een samenleving of van de (sub)cultuur van een groep binnen een samenleving.

In etnografisch onderzoek kun je gebruikmaken van een breed scala aan dataverzamelings- en analysetechnieken, waarvan sommige ook in andere onderzoeksontwerpen voorkomen. Participerende observatie is echter een kenmerkende onderzoekstechniek van etnografisch onderzoek. Dit houdt in dat je als onderzoeker woont en werkt met de mensen die je wilt bestuderen. Je neemt, met andere woorden, deel aan het dagelijkse leven van de onderzoekspopulatie van wie je het gedrag en de verschillende culturele betekenissen wilt bestuderen. Deze intensieve omgang tussen jou als onderzoeker en onderzochten heeft verschillende methodologische gevolgen die we in dit hoofdstuk uitvoerig zullen bespreken. Hier noemen we alvast het uitgangspunt van de etnografie dat ieder mens het vermogen heeft een andere cultuur of taal te leren door te participeren in het leven in een andere groep. Tegelijkertijd kan worden vastgesteld dat jij, vanuit methodologisch oogpunt, als onderzoeker bij de techniek van participerende observatie zelf het belangrijkste onderzoeksinstrument bent. Dat betekent ook dat het in etnografisch onderzoek van groot belang is dat je verantwoording aflegt hoe je tot bepaalde inzichten bent gekomen door expliciet te reflecteren op het onderzoeksproces en op jouw eigen rol, verwachtingen en ervaringen.

7.2.1 Vraagstelling: wat wil je precies weten?

De waarde van een bepaalde onderzoeksmethode kan niet los worden gezien van de vraagstelling. Sommige methoden zijn immers beter geschikt voor de beantwoording van een specifieke vraag dan andere. Etnografisch onderzoek is vooral zinvol met betrekking tot de volgende typen van vraagstelling (vgl. Otto, 1995, p. 500-1).

In de eerste plaats is etnografisch onderzoek geschikt voor exploratief onderzoek dat tot doel heeft om inzicht te verwerven in groepen of verschijnselen waarvan weinig tot niets bekend is of om inzicht te verkrijgen in groepen of samenlevingen die moeilijk toegankelijk zijn door middel van bijvoorbeeld surveys. Dit geldt in het bijzonder wanneer het om een gevoelig onderwerp gaat, zoals seksuele praktijken of opvattingen waarop een taboe rust. In deze gevallen is het vaak niet alleen relevant wat informanten zeggen tegen een onderzoeker, maar ook wat ze tegen elkaar zeggen en wat ze in hun natuurlijke omgeving

doen. Hierbij is het ook interessant om te weten te komen of mensen zich in de praktijk wellicht anders gedragen dan ze zeggen te doen. In dit hoofdstuk noemen we personen die aanwezig zijn in de veldwerksituatie participanten. Personen die je als etnografisch onderzoeker interviewt noemen we informanten. Antwoorden van informanten bieden informatie over hun kennis, sociale positie en belangen, maar ze bevatten ook vaak informatie over de onderzochte verschijnselen en hun groep. Mensen met wie je als etnograaf spreekt zijn daarom niet slechts respondenten, die alleen informatie verstrekken over zichzelf, maar informanten die informatie verstrekken over zichzelf én de samenleving als geheel.

Verheijen (zie box 7.1) kon vrouwen in Malawi niet meteen ondervragen over hun seksuele relaties, want het spreekt voor zich dat dat nu juist een onderwerp is waarop mensen graag sociaal wenselijke antwoorden geven. Voor Verheijen was het dus van belang om in een dorpsgemeenschap te gaan wonen en het vertrouwen van vrouwen te winnen, zodat zij ook vrouwen onderling kon horen praten over hun relaties en hun omgang met mannen kon observeren.

Een tweede type vraagstelling richt zich op de gedetailleerde beschrijving van sociale relaties, machtsverhoudingen en culturele betekenissen binnen een onderzoeksgroep. De oorspronkelijke doelstelling van etnografisch onderzoek is het zo goed mogelijk beschrijven en interpreteren van 'inheemse' termen en de betekenissen die mensen daaraan hechten. Met interpreteren bedoelen we dat je zo nauwkeurig mogelijk de culturele concepten en betekenissen van andere groepen vertaalt in de taal en de begrippen van de onderzoeker. Het perspectief van de onderzochten wordt wel aangeduid als het 'emic'-perspectief, dat je tegenover het 'etic'-perspectief van de onderzoeker kunt plaatsen. Een etic-perspectief bestaat uit een vertaling van termen, concepten en daaraan verbonden betekenissen zoals die door informanten onder woorden zijn gebracht in gesprekken met onderzoekers, die deze vervolgens analyseren en weergeven in hun eigen taal en begrippen om tot wetenschappelijk inzicht te komen.

De etnografische methode kan in de derde plaats ook worden gebruikt ter verklaring van verschijnselen door het verbinden van empirische inzichten in een bepaalde situatie met inzichten in andere, maar vergelijkbare situaties (Tijmsma & Boeije, 2011). In een vergelijkend perspectief kan worden getracht om bepaalde inzichten te verbinden met structurele of culturele factoren die de lokale situatie overstijgen. Op deze wijze kan etnografisch onderzoek tot nieuwe theorieën leiden. Verheijen (zie box 7.1) onderzoekt bijvoorbeeld of vrouwen in Malawi seksuele relaties beschouwen als een economische transactie waarin seks wordt geruild tegen geld, of dat seksuele relaties tussen mannen en vrouwen in Malawi wellicht zijn gebaseerd op geheel andere principes. Zodoende hoopt zij nieuwe theoretische inzichten in seksuele relaties te ontwikkelen die verder gaan dan een perspectief waarin alleen naar economische motieven wordt gekeken zonder aandacht te besteden aan culturele factoren.

Ten slotte kan etnografisch onderzoek ook worden gebruikt voor het voorbereiden en evalueren van beleid. Participerende observatie kan een belangrijke bijdrage leveren aan het in kaart brengen van de percepties en problemen van de groepen die centraal staan in beleid, zoals bijvoorbeeld migrantengroepen, ouderen, mensen met beperkingen of hangjongeren. Het beleid kan vervolgens beter worden afgestemd op de behoeften en de leefwereld van de doelgroep. In box 7.2 vind je een voorbeeldonderzoek dat is ingezet om beleid over stedelijke herstructurering beter te laten aansluiten op de ideeën van jongeren over hun wijk.

7.2.2 Doelstelling: waarom wil je dit weten?

De doelstelling van de etnografische methode van onderzoek is gekoppeld aan de verschillende, mogelijke vraagstellingen: die kunnen exploratief, descriptief, verklarend of beleidsvoorbereidend van aard zijn. Het doel van etnografisch onderzoek in al deze gevallen is om de sociale relaties en culturele betekenissen van anderen beter te begrijpen. Je probeert gedetailleerde informatie te verkrijgen over situaties, verschijnselen, persoonlijke opvattingen, belevingen, gedragingen, voorwerpen en sociale interacties. Je wilt deze vaak niet alleen beschrijven, maar je wilt ze ook begrijpen en zo mogelijk verklaren.

7.2.3 Theoretisch raamwerk

Etnografische onderzoekers onderscheiden zich van andere onderzoekers door te streven naar een begrip van anderen *van binnenuit*. Ze gaan daarom op zoek naar achtergronden van de betekenissen die mensen zelf geven aan hun gedrag, waarbij gebruik wordt gemaakt van bestaande theorieën. Theorieën helpen om perspectieven en praktijken van informanten in een breder kader te plaatsen en om ze te begrijpen. Daarom is het voor jou, als etnografisch onderzoeker, nodig dat je kennis hebt van eerder ontwikkelde theoretische inzichten. Zo wordt de reikwijdte van etnografisch onderzoek verbreed buiten de situatie waarin het onderzoek is verricht, zodat inzichten ook kunnen worden gebruikt om andere, vergelijkbare perspectieven en praktijken te kunnen begrijpen. De plaats van theorie in etnografisch onderzoek verschilt dus wezenlijk van de plaats van theorie in empirisch-analytisch onderzoek: daarbij start je als onderzoeker met een probleemstelling en gebruik je meer algemene theorieën om daaruit specifieke uitspraken te deduceren, oftewel specifieke hypothesen af te leiden die je vervolgens wilt gaan toetsen (zie hoofdstuk 3, in het bijzonder paragraaf 3.3.1 en 3.3.2). In etnografisch onderzoek start je uiteraard ook met een probleemstelling, neem je kennis van eerdere theoretische inzichten maar probeer je verder om op basis van specifieke empirische waarnemingen te komen tot meer algemene theoretische uitspraken. Deze procedure wordt omschreven als inductief (zie paragraaf 4.2).

Tegelijkertijd begin je als etnografisch onderzoeker natuurlijk wel goed voorbereid aan een onderzoek. Je start met een gedegen literatuurstudie over de thema's waarnaar je belangstelling uitgaat en publicaties over de onderzoeksgroep en de plaats of het land van onderzoek. Op basis van deze literatuurstudie zet je enkele lijnen uit die richting geven aan het onderzoek. Malinowski (1953 [1922], p. 9) wijst in dit verband op het belang van 'foreshadowed problems', ideeën over relevante vragen en mogelijke antwoorden, terwijl Blumer (1954, p. 7) het begrip 'sensitizing concepts' gebruikte: begrippen die onderzoekers attenderen op relevante thema's (Bowen, 2006). Deze 'foreshadowed problems' of 'sensitizing concepts' kunnen tijdens het veldonderzoek worden bijgesteld of vervangen indien blijkt dat ze niet voldoende bijdragen aan een beter begrip van de bestudeerde situatie. Deze onderzoekslogica wordt ook wel abductie genoemd (Agar, 1996; Peirce, 1931).

Een goede voorbereiding staat tot op zekere hoogte echter op gespannen voet met het doel van etnografie om open te staan voor de zienswijze van de onderzochten en om je tijdens het onderzoek, in ieder geval voor een deel, te laten leiden door wat zich voordoet in het veld. Als etnografisch onderzoeker sta je dus voor de uitdaging om je goed voor te bereiden op je onderzoek en tegelijkertijd open te (blijven) staan voor nieuwe bevindingen en inzichten in het veld.

Box 7.1

'Balancing Men, Morals and Money'

Verheijen, J. (2013) *Balancing Men, Morals and Money: Women's Agency between HIV and Security in a Malawi Village*, Leiden: African Studies Centre, African Studies Collection, Vol. 53.

Probleemstelling: wat en waarom?

Janneke Verheijen onderzoekt in dit boek de veronderstelling dat verbeterde bestaanszekerheid voor arme vrouwen in een dorp in Malawi in Afrika tot gevolg heeft dat zij veiliger seksuele keuzes kunnen maken en zodoende kunnen voorkomen dat ze besmet raken met het hiv-virus. Zij toont aan dat de relatie tussen bestaansonzekerheid en onveilige seksuele keuzes minder rechtstreeks is dan meestal wordt aangenomen. Relaties met mannen brengen vrouwen ook een respectabele status, die noodzakelijk is om ten tijde van nood hulp te kunnen ontvangen uit de bredere gemeenschap.

1. **Vraagstelling:** (1) Welke overwegingen liggen ten grondslag aan seksuele relaties van vrouwen met mannen in een dorp in Malawi? (2) Welke rol spelen financiële overwegingen in seksuele relaties van vrouwen met mannen? (3) Biedt financiële onafhankelijkheid vrouwen meer mogelijkheden om van seksuele relaties met mannen af te zien en zo de verspreiding van hiv/aids te voorkomen?
2. **Doelstelling:** Het doel van het onderzoek is om inzicht te verwerven in de overwegingen die ten grondslag liggen aan de keuze van vrouwen in een dorp in Malawi om vaak meerdere onveilige seksuele relaties aan te gaan met mannen. Ontwikkelingsprogramma's die erop waren gericht om vrouwen financieel onafhankelijk te maken hebben namelijk niet onmiddellijk geleid tot een vermindering van het aantal hiv-besmettingen.

3. **Theoretisch raamwerk:** Verheijen bestudeert de wijdverbreide, theoretische veronderstelling dat seksuele relaties zijn gebaseerd op transactionele relaties tussen mannen en vrouwen, waarin seks wordt geruild tegen geld. Zij toont aan dat seksuele relaties niet alleen om geld draaien, maar zijn ingebed in de sociale en culturele organisatie van een samenleving, waarin geld weliswaar een rol speelt, maar waarin sociale status en culturele identiteit ook van groot belang zijn.

Onderzoeksontwerp: hoe?

4. **Opzet:** Er is gekozen voor etnografisch veldonderzoek: de vraagstelling heeft immers betrekking op de betekenissen die mensen geven aan bepaald gedrag, in dit geval seksueel gedrag. Daarbij is het een gevoelig onderwerp waarop mogelijk een taboe ligt, waarover nog maar weinig kennis beschikbaar was, bovendien bij een groep die moeilijk toegankelijk is met 'gestandaardiseerde' vragen. Daarom heeft de onderzoeker voornamelijk gebruikgemaakt van informele gesprekken, formele interviews, maar ook van statistisch onderzoek naar de financiële huishouding van vrouwen en geboortecijfers.
5. **Wat voor data:** Gegevens zijn verzameld over de seksuele relatiekeuzes van vrouwen en de overwegingen die ten grondslag liggen aan seksuele relatiekeuzes die het risico op hiv-besmetting verhogen.
6. **Bij wie:** De gegevens zijn verzameld onder alle 90 dorpsvrouwen in een dorp in Malawi. Alle vrouwen zijn meerdere malen geïnterviewd. Daarnaast vonden er veel informele gesprekken plaats met de dorpsbewoonsters en zijn veel inzichten opgedaan door mee te draaien in het dagelijkse leven en zo zelf te ondervinden wat het dagelijkse dorpsleven in Malawi inhoudt. Aanvullend hielden vier vrouwen financiële dagboeken bij, werden 30 vrouwen met een eigen handeltje op een van de markten nabij het onderzoeksdorp geïnterviewd en werden er geboortestatistieken verzameld bij de twee klinieken in de omgeving.
7. **Wanneer:** De gegevens werden verzameld tijdens een eenjarig verblijf in de onderzoeksgemeenschap tussen augustus 2008 en juli 2009.
8. **Waar:** De onderzoeksgegevens zijn verzameld in een dorp in Malawi.
9. **Analyse:** De data zijn geanalyseerd door middel van open codering. In de dissertatie zijn verwijzingen opgenomen naar specifieke delen van de 'ruwe dataset', die online toegankelijk is gemaakt zodat lezers de interpretatie van de onderzoeksgegevens kunnen nagaan (een zogenaamde verrijkte publicatie). (<https://openaccess.leiden-univ.nl/handle/1887/21741>)

7.3 Onderzoeksontwerp: hoe?

Etnografisch onderzoek wordt gekenmerkt door een grote mate van openheid en flexibiliteit. Hoewel je veel beslissingen over het precieze hoe, wat, waar en wanneer van het onderzoek pas tijdens de uitvoering kunt nemen, zijn een onderzoeksplan en gedegen voorbereiding belangrijk. Daarbij raden we je aan om voorlopige beslissingen met betrekking tot je onderzoeksplan schriftelijk vast te leggen: er kan immers van alles veranderen in de loop van het onderzoeksproces en dat dien je op gestructureerde wijze schriftelijk vast te leggen. Er moet zo veel mogelijk worden gepland en waar dat niet kan moeten de redenen en de mogelijke alternatieven duidelijk zijn.

Een onderzoek begint natuurlijk met een probleemstelling, met een algemene vraagstelling over een aantal verschijnselen die vragen oproepen en belangrijk zijn om te onderzoeken. Deze zogenoemde 'foreshadowed problems' geven richting aan het onderzoek, en zijn belangrijk voor de uitwerking van een onderzoeksontwerp dat noodzakelijk is om wetenschappelijk begeleiders, opdrachtgevers en/of subsidieverstrekkers te overtuigen.

Kenmerkend voor het onderzoeksontwerp van een etnografische studie is de afwisseling van dataverzameling en data-analyse. Je dient je als onderzoeker serieus af te vragen op welke wijze je de vraagstellingen operationaliseert. Operationaliseren houdt in dat je abstracte, theoretische begrippen en vraagstukken vertaalt naar concrete, observeerbare of bevraagbare zaken (zie ook hoofdstuk 4). Dit houdt in dat je als onderzoeker rekening houdt met het referentiekader, het vocabulaire en de taal van informanten. Hierbij houd je er rekening mee dat het kan gaan om onderwerpen waarover nog niet veel kennis bestaat, waarbij sociaal wenselijke antwoorden gegeven kunnen worden, of waarop wellicht een taboe rust. Theoretische concepten moeten worden vertaald in begrippen die voor je informanten duidelijk zijn.

Al direct nadat de eerste gegevens zijn verzameld, vinden er analyses plaats. Naar het eind van het onderzoek toe neemt de dataverzameling af ten gunste van de data-analyse. De analyse is in etnografisch onderzoek een cyclisch proces. Dit wordt ook wel een 'iteratief' proces genoemd. Als onderzoeker analyseer je de verzamelde gegevens. Op basis van de voorlopige uitkomst hiervan besluit je over de volgende fase van dataverzameling. Bij etnografisch onderzoek is de data-analyse dus geen aparte fase, maar een intrinsiek onderdeel van korte cycli van dataverzameling en -verwerking. Je start vanuit een vraagstelling die wordt geoperationaliseerd in concrete vragen die je kunt voorleggen aan je informanten en vertalen in observaties van hun gedrag. De analyse van de eerste onderzoeksgegevens kan leiden tot een herhaling van dezelfde vragen aan een andere persoon, maar ook tot het formuleren van nieuwe vragen aan dezelfde of aan een nieuwe informant. Concrete vragen worden zodoende geherformuleerd tijdens het onderzoeksverloop. Zo doorloop je de empirische cyclus onafgebroken, totdat je geen nieuwe inzichten meer verkrijgt. Er is wel een patroon te onderkennen in het soort vragen dat je stelt. In het begin van een onderzoek stel je vragen die vooral algemeen en oriënterend van aard zijn, om een beter beeld te krijgen van het onderzoeksveld. Naarmate jouw inzicht als onderzoeker vordert, richten je vragen zich meer op specifieke verschijnselen die in detail worden geanalyseerd.

7.3.1 Wat voor data wil je verzamelen?

De opbouw van etnografisch veldonderzoek van algemeen in het begin naar specifiek tegen het einde heeft uiteraard ook consequenties voor de technieken

die je gebruikt om gegevens te verzamelen. De centrale waarnemingstechniek van etnografisch onderzoek is participerende observatie, altijd aangevuld met verschillende typen interviews en soms ook met andere onderzoeksmethoden, zoals bijvoorbeeld het laten bijhouden van financiële dagboeken in het onderzoek in box 7.1.

Het beginstadium van een onderzoek is er altijd op gericht om een overzicht te krijgen van de onderzochte situatie, wat Spradley (1979, p. 86) heeft omschreven als een *grand tour* langs de belangrijkste culturele betekenissen van een sociale situatie bij een specifieke groep mensen. Wanneer je de belangrijkste betekenissen in kaart hebt gebracht, kun je als onderzoeker door middel van een zogeheten *mini tour* inzoomen op een beperkt aantal aspecten van het veld die nodig zijn om de onderzoeksvragen te beantwoorden. Pas in deze fase zul je als onderzoeker meer gedetailleerde observaties kunnen doen en (semi) gestructureerde interviews kunnen afnemen om uit te zoeken hoe bepaalde betekenissen en categorieën met elkaar samenhangen en of daarin bepaalde patronen zijn te ontdekken.

Onderzoek door middel van participerende observatie betekent dat je als onderzoeker deelneemt aan het sociale leven van de mensen naar wie je onderzoeksbelangstelling uitgaat en directe waarnemingen verricht van hun cultuur, communicatie en gedrag. Via intensieve en gevarieerde contacten met participanten verkrijg je inzicht in de wijze waarop zij hun gemeenschap vormen. Je verricht observaties door met mensen mee te lopen, deel te nemen aan hun bezigheden, soms hulp te verlenen of klusjes te doen en allerlei gesprekken te voeren. Het schrijven van gedetailleerde veldnotities is hierbij een belangrijke bezigheid, omdat je uiteindelijk de resultaten van je participerende observatie op deze notities zult baseren. Tijdens het veldwerk kun je niet altijd meteen alles noteren wat je opvalt, dus participerende observatie doet vaak een beroep op het geheugen, want je selecteert voortdurend wat relevant is en wat niet. Je selecteert onder meer op basis van de kennis die is opgedaan in de literatuur, maar het is ook onvermijdelijk dat je persoonlijke achtergrond hierbij een rol speelt. Als onderzoeker ben je dus altijd je eigen meetinstrument. Door te expliciteren wat je allemaal vraagt en ziet tijdens participerende observatie, stel je jezelf open en maak je het onderzoeksproces transparant.

Het is heel belangrijk om de notities zo spoedig mogelijk na de observaties te maken om te zorgen dat je de informatie niet 'kwijtraakt'. Het geheugen is als opslagplaats van data onbetrouwbaar, niet alleen omdat je details snel vergeet, maar ook omdat je herinneringen meestal worden gekleurd door latere ervaringen. Bij het maken van veldnotities neem je de volgende principes in acht. In de eerste plaats is het belangrijk dat het taalgebruik van participanten herkenbaar is. Zo is van begin af aan duidelijk welke woorden en begrippen zijn ontleend aan de bestudeerde cultuur en welke afkomstig zijn van jouw eigen repertoire als onderzoeker. Om die reden is het ook belangrijk om uitspraken

en soms zelfs gehele gesprekken verbatim (letterlijk, woord voor woord) te noteren, zodat inzichten in een later stadium altijd kunnen worden geverifieerd met de onderzoeksgegevens. Daarnaast is het van belang dat beschrijvingen zo concreet mogelijk zijn en zo veel mogelijk details bevatten, ook wanneer tijdens het veldwerk niet meteen duidelijk is of de waarnemingen relevant zijn voor de specifieke onderzoeksvraag.

Etnografisch onderzoekers maken tijdens veldwerk verschillende soorten aantekeningen. Tijdens het participeren, observeren en het voeren van informele gesprekken, is het niet altijd handig om met een kladblok rond te lopen of om notities op te slaan in een mobiele telefoon of tablet. Het herinnert participanten aan je rol als onderzoeker en beïnvloedt als zodanig het onderzoeksproces. De meeste onderzoekers proberen daarom als het kan zo goed mogelijk korte notities te maken, zogeheten *scratch notes* of *jottings*, die je later op de dag uitwerkt tot veldaantekeningen. Deze vormen een chronologisch verslag van de observaties en gesprekken die je tijdens het veldonderzoek hebt verricht. Daarnaast houden veel etnografen ook een dagboek bij waarin ze reflecteren op het onderzoeksproces en voorlopige bevindingen en interpretaties vastleggen. Als etnograaf maak je ook memo's. Dit zijn korte notities over het verloop van je onderzoek. Dit kunnen thematische memo's zijn, methodische memo's over de voortgang van het onderzoeksproces en de ontwikkeling van de vraagstelling, en theoretische memo's over concepten, je voorlopige interpretaties en vragen aangaande de literatuur.

Participerende observatie doet een groot beroep op je sociale vaardigheden, want je bent tegelijkertijd *insider* en *outsider*. Tussen die twee rollen bestaat altijd een bepaalde spanning (Van Meijl, 2005). Dat hangt samen met de tegenstelling tussen observatie en participatie die kenmerkend is voor deze onderzoekstechniek. Als onderzoeker ben je namelijk een buitenstaander die tracht om zo veel mogelijk deel te nemen aan de sociale situatie die je onderzoekt, ook al zul je daar nooit volledig in slagen. Tegelijkertijd is het niet de bedoeling om volledig op te gaan in de groep, want dat kan ten koste gaan van het wetenschappelijke doel om afstand te bewaren, die nodig is om evenwichtig te kunnen observeren. Dezelfde spanning wordt opgeroepen door de tegenstelling tussen observatie en participatie, tussen distantie en betrokkenheid. Afhankelijk van de situatie kun je als onderzoeker een andere rol aannemen, waarbij het zwaartepunt kan verschuiven tussen de observerende en de participerende rol.

Er bestaan ethische richtlijnen voor de wijze waarop je je als onderzoeker dient te gedragen en hoe je je rol op een verantwoorde manier kunt vormgeven. Voor etnografen zijn de Principles of Professional Responsibility [PPR] van de American Anthropological Association [AAA] hierbij richtinggevend (zie <http://www.aaanet.org>). De belangrijkste richtlijn is open optreden, waarbij je als onderzoeker om medewerking moet vragen van de personen die je tijdens

je onderzoek ontmoet en bestudeert. Je bent daarbij altijd eerlijk over je bedoelingen. Bij verhuld optreden, waarbij je niet bekendmaakt wat je doet, is altijd sprake van misleiding. Dit valt ethisch gezien af te raden. Hoe dan ook, als etnografisch veldwerker zoek je altijd naar de juiste balans tussen observatie en participatie al naar gelang de sociale situatie.

Naast participerende observatie vormen interviews de belangrijkste dataverzamelingstechnieken van etnografisch veldonderzoek. Als onderzoeker zul je altijd en overal proberen om gesprekken aan te knopen en vragen te stellen over culturele betekenissen om meer informatie te verkrijgen over de samenleving. Deze gesprekken kunnen uiteenlopen van het uitwisselen van beleefdheidsfrases bij een toevallige ontmoeting tot het voeren van een formeel interview. De korte informele gesprekken – ook wel 'small talk' genoemd (Driessen & Jansen, 2013) – zijn van groot belang, zeker in het begin van je onderzoek. Er zal sprake zijn van een duidelijke ontwikkeling in de loop van het onderzoek: pas nadat je een *grand tour* van het veld hebt afgerond, tijdens welke je veel korte gesprekjes hebt gevoerd en het vertrouwen van participanten hebt gewonnen, zul je afspraken kunnen maken voor meer formele interviews. Omdat je dan al een elementair inzicht in de samenleving hebt verkregen, kun je dus meer gerichte vragen over je onderwerp stellen.

Een interview is een gesprek waarin één iemand – de interviewer – vragen stelt over gedragingen, opvattingen, houdingen en ervaringen ten aanzien van bepaalde sociale verschijnselen, aan één of meer anderen die de vragen beantwoorden (Maso, 1987, p. 63). In een etnografisch interview is het van groot belang om te zoeken naar het *emic*-perspectief van de informant. Hierbij probeer je de gedachtegang van de informant te volgen en aan te sluiten bij diens referentiekader en vocabulaire. Dit doe je door goed te operationaliseren.

Bij het voorbeeldonderzoek in box 7.1 operationaliseert Verheijen het abstracte concept 'onveilig seksueel gedrag' in termen die in de context van Malawi toepasbaar zijn, maar ook in andere contexten. Onveilig seksueel gedrag heeft ze als volgt geoperationaliseerd: onveilig seksueel gedrag betekent dat mensen geen condooms gebruiken bij seksuele contacten; frequent wisselen van partner; vaak meerdere partners tegelijkertijd hebben; bij een partner blijven die vrije seksuele omgang heeft buiten de vaste relatie om; het niet navragen van de seksuele relaties van de partner in het verleden of meer in het algemeen elke seksuele handeling die de blootstelling aan het hiv-virus vergroot. Tijdens informele gesprekken en formele interviews heeft Verheijen vrouwen allerlei vragen voorgelegd, zoals 'Wat doe je als je niet tevreden bent met een partner die meerdere seksuele relaties heeft?' en 'Wat is een reden om bij een partner te blijven die meerdere seksuele relaties aangaat?' Daarnaast kon de onderzoeker de relatiekeuzes van veel vrouwen volgen gedurende het jaar dat ze tussen hen in woonde en veel met hen sprak.

Mensen die bijzonder veel informatie geven worden wel omschreven als sleutelinformanten. In het onderzoek in box 7.1 was de onderzoeksassistente zo'n sleutelinformant. Ze was door de onderzoeker aangenomen als tolk en huishoudster, maar haar rol veranderde al snel in die van een culturele bemiddelaar, dataverzamelaar en beschouwer. Haar reflecties op de onderzoekssituatie waren zeer waardevol voor de onderzoeker. Wanneer je als onderzoeker je oren te veel laat hangen naar een beperkt aantal sleutelinformanten bestaat echter het gevaar dat informatie gekleurd wordt vanuit een bepaald perspectief. In sommige gevallen is het daarom ook nodig dat je groeps gesprekken organiseert, zodat informanten elkaar kunnen aanvullen en/of corrigeren. Een vaak gebruikte vorm van het groepsinterview is de focusgroep, waarbij je als onderzoeker het onderwerp van het interview van tevoren duidelijk afbakt en de interactie tussen de deelnemers interessant is voor jouw onderzoek. De onderzoeker in box 7.1 gebruikte een meer informele vorm van een groepsinterview. Elke middag zat ze voor haar huis te breien samen met haar onderzoeksassistente en al snel sloten verschillende vrouwen uit het dorp zich bij deze activiteit aan. De informele groeps gesprekken boden de onderzoeker waardevolle inzichten in het dagelijks leven van haar informanten.

Binnen etnografisch onderzoek maken we een onderscheid tussen formele en informele interviews. Bij formele interviews zijn de informanten volledig op de hoogte dat zij worden geïnterviewd. Vaak is er een tijd en plaats afgesproken en wordt het interview opgenomen. Het interview wordt uiteindelijk getranscribeerd, dat wil zeggen dat je het voor een groot deel letterlijk uitwerkt. Bij het informele interview is de participant niet altijd op de hoogte van het feit dat het gesprek voor de onderzoeker de functie heeft van een interview. Meestal worden informele interviews afgenomen tijdens participerende observatie.

Aan de vragen die je als interviewer stelt worden evenwel eveneens eisen gesteld zoals die ook gelden voor gestandaardiseerde interviews die we in hoofdstuk 5 hebben besproken: zorg ervoor dat je taalgebruik aansluit bij het taalgebruik van de informanten; houd je vragen zo kort en eenvoudig mogelijk en vermijd dus moeilijke woorden; stel eenduidige vragen; stel slechts één vraag per keer; formuleer de vraag zo neutraal mogelijk ('geen sturende vragen'); zorg ervoor dat de vragen relevant zijn voor de informant; vermijd vage vragen wanneer concrete vragen mogelijk zijn. De vragen die je als interviewer stelt moeten bovendien altijd passen binnen het referentiekader van de geïnterviewde (Weiss, 1995). Dat wil zeggen dat je de vragen in een voor de geïnterviewde begrijpelijke taal formuleert.

Veel interviewers gebruiken een zogenoemde topiclijst (of conversatiehandleiding) tijdens het interview. Daarop staan enkele hoofdvragen, afgewisseld met thema's en punten om door te vragen. Als interviewer zul je niet strikt de volgorde van de vragen op de lijst volgen, maar je probeert om de geïnterviewden te volgen als zij over bepaalde onderwerpen beginnen te praten. De etnografische

interviews worden dus gekenmerkt door een open en flexibele houding van de onderzoeker. Je moet goed kunnen luisteren naar wat wordt gezegd en in staat zijn om in te spelen op onverwachte antwoorden. Juist omdat je als interviewer betekenissen wilt achterhalen die je nog niet precies kent, weet je vaak niet hoe je een vraag precies moet stellen. Daarom is een open houding noodzakelijk. Je werkt als etnografisch onderzoeker in de praktijk nooit met een vragenlijst met vooraf vastgestelde antwoordcategorieën. De manier waarop en de volgorde waarin je de vragen stelt die op je topiclijst staan, zijn altijd flexibel en worden medebepaald door wat de informant vertelt. Deze topiclijst kan door voortschrijdend inzicht in de empirische cyclus worden bijgesteld gedurende het onderzoek.

Het belangrijkste criterium om verschillende typen interviews van elkaar te onderscheiden is de mate van standaardisatie of structurering. Hoe meer standaardisatie, hoe meer je als interviewer de richting bepaalt (Emans, 2003). Hoewel je je in eerste instantie niet sturend (non-directief) zult opstellen om de informanten zo veel mogelijk de kans te geven te vertellen wat ze zelf belangrijk vinden, zul je in tweede instantie wel willen bepalen hoe een interview verloopt omdat je een duidelijk doel voor ogen hebt, namelijk informatie verzamelen in het kader van je onderzoek. Je zult daarom ook directieve technieken gebruiken, bijvoorbeeld als je informanten wilt confronteren met iets wat je al weet of als je in je vraag een antwoord suggereert dat het tegenoverstelde is van het antwoord dat je verwacht. Een dergelijke tactiek kan nuttig zijn om je eerdere bevindingen in een ander daglicht te plaatsen.

Naast participerende observatie en het houden van vraaggesprekken bestaat een derde vorm van waarneming in etnografisch onderzoek uit het verzamelen en analyseren van documenten, waaronder niet alleen wetenschappelijke literatuur, maar ook informele stukken als kranten, tijdschriften, brieven, dagboeken, weblogs, foto's en allerlei soorten archiefmateriaal met betrekking tot de onderzochte groep, zoals bijvoorbeeld ledenbestanden van verenigingen. Een van de sterke kanten van etnografisch onderzoek is het op elkaar betrekken van gegevens die je op verschillende manieren hebt verzameld, via observatie, interviews en/of documentenanalyse, met andere woorden de triangulatie van databronnen. Op deze manier kun je de kwaliteit van inzichten en interpretaties meervoudig toetsen.

Voor het doen van etnografisch onderzoek is het van groot belang dat je de lokale taal of het lokale dialect dat gesproken wordt door participanten leert spreken en verstaan. De meeste onderzoekers volgen een intensieve taalcursus als ze de taal van hun participanten nog niet beheersen. Ook ruimen ze ter plekke veel tijd in om de taal en de lokale (emic-) begrippen goed onder de knie te krijgen. Wanneer het toch een probleem blijkt om de taal te leren, zal worden gewerkt met een tolk-vertaler. Zelfs wanneer je de taal wel spreekt, zal het tijd kosten om een bepaald vocabulaire te leren begrijpen. Hiermee dien je rekening te houden in je onderzoeksplanning.

Box 7.2

De wijkbeleving van jongeren

Koster, M. (2011) 'Gezellig en gewend... maar toch weg'. In M. Koster & Mulderij, K.J. (red.), *Gezellig en gewend: jongeren over wonen en de toekomst in een herstructureringswijk* (pp. 61-11). Amsterdam: SWP Publishers.

Probleemstelling: wat en waarom?

Martijn Koster onderzoekt hoe jongeren van 15-17 jaar in de Utrechtse achterstandswijk Overvecht hun wijk en de herstructurering (sloop, nieuwbouw, renovatie) daarvan beleven. Hij geeft in dit onderzoek een stem aan jonge bewoners, die vaak niet gehoord of begrepen worden in discussies over de wijk en zijn toekomst, terwijl zij de toekomstige volwassen bewoners zijn. Hij toont aan hoe jongeren de vergaande gevolgen van herstructurering – gedwongen verhuizing, verlies van vriendschappen, onzekerheid – ondervinden en hoe ze hun toekomst in of buiten de wijk zien.

1. **Vraagstelling:** Hoe ervaren jongeren van 15-17 jaar hun wijk en de herstructurering daarvan?
2. **Doelstelling:** Het doel van het onderzoek is om inzicht te verwerven in hoe jongeren in een achterstandswijk hun wijk beleven. Meer specifiek wil de onderzoeker begrijpen hoe deze jongeren de herstructurering ervaren en welke ideeën zij hebben over de toekomst van de wijk.
3. **Theoretisch raamwerk:** In dit onderzoek ligt de focus op praktijken en ideeën van jongeren, die vaak worden veronachtzaamd of naar de hand gezet van de dominante visie op hoe de wijk is georganiseerd is en hoe de wijk er in de toekomst, na herstructurering, hoort uit te zien. In dit onderzoek komen juist de praktijken en ideeën van jongeren voor het voetlicht. Hun visie op de wijk en herstructurering is vaak anders dan de visie van volwassenen. De onderzoeker legt uit hoe jongeren hun wijk, die over het algemeen wordt gekenmerkt door achterstandsproblematiek, juist gezellig vinden en hoe ze gewend zijn aan het leven in de wijk.

Onderzoeksontwerp: hoe?

4. **Opzet:** Er is gekozen voor een etnografisch veldonderzoek. De onderzoeker heeft gebruikgemaakt van participerende observatie, semigestructureerde interviews en creatieve methoden (de jongeren maakten een maquette van en een gps-rondleiding door de wijk). Aangezien participerende observatie onder de jongeren werd bemoeilijkt door het leeftijdsverschil tussen onderzoekers en participanten en door de terughoudendheid van jongeren om medewerking te verlenen, is ervoor gekozen het grootste deel van de data te verzamelen door middel van formele semigestructureerde interviews (met medewerking van een lokale middelbare school).
5. **Wat voor data:** Gegevens zijn verzameld over de beleving van jongeren tussen 15 en 17 jaar van hun wijk en de herstructurering. De onderzoeksvraag over herstructurering is geoperationaliseerd naar vragen over wat jongeren leuk vinden aan de wijk en wat volgens hen beter kan, wat ze vinden van veranderingen in de wijk als sloop en nieuwbouw en hoe ze aankijken tegen verhuizingen (van henzelf en/of vrienden) als gevolg van deze veranderingen.
6. **Bij wie:** De data zijn verzameld onder jongeren tussen 15 en 17 jaar, die op een lokale middelbare school in Overvecht zitten en in de wijk wonen. Er is hiervoor een doelgerichte steekproeftrekking gehanteerd, waarbij is gestreefd naar een zo evenwichtig mogelijke afspiegeling van de jongerenpopulatie in de wijk. Er zijn 35 semigestructureerde interviews afgenomen, met een gelijke verdeling tussen jongens en meisjes (18 jongens, 17 meisjes). De interviews met jongens zijn afgenomen door Martijn Koster, die met meisjes door een onderzoeksassistente.

7. **Wanneer:** Deze data zijn verzameld tussen januari 2009 en juni 2010.
8. **Waar:** De data zijn verzameld in de Utrechtse wijk Overvecht, zowel in de publieke ruimte als op de lokale middelbare school.
9. **Analyse:** De data zijn geanalyseerd door middel van open, axiale en selectieve codering (zie paragraaf 7.3.6). Veel van de ruwe data worden gepresenteerd in de vorm van citaten in de publicatie.

7.3.2 Betrouwbaarheid en validiteit

De kwaliteit van etnografisch onderzoek kun je expliciet waarborgen met behulp van de daarbij gangbare termen. Dit heeft vooral betrekking op de validiteit van uitspraken die onderzoekers doen op grond van hun onderzoek en op de navolgbaarheid van het onderzoeksproces dat tot die resultaten heeft geleid. Andere onderzoekers en belangstellenden moeten voldoende informatie hebben om te kunnen beoordelen of je van het begin tot het einde van het onderzoeksproces methodologisch gezien de juiste keuzes hebt gemaakt en of jouw conclusies zijn gebaseerd op degelijk onderzoek. Betrouwbaarheid gaat hierbij om de navolgbaarheid van onderzoek. Kunnen andere onderzoekers die zich in jouw studie willen verdiepen volgen op welke wijze jij vragen hebt gesteld aan je informanten? En kunnen ze nagaan of de 'toevallige fouten' die informanten hebben gemaakt bij het beantwoorden van je vragen niet storend zijn voor de antwoordpatronen die je hebt ontdekt? Bij validiteit gaat het erom dat je kunt laten zien dat je je voorgestelde vraagstuk ook daadwerkelijk hebt onderzocht (Beuving & De Vries, 2015).

De mate van validiteit hangt nauw samen met de wijze waarop je als onderzoeker de belangrijkste theoretische concepten hebt geoperationaliseerd. Daarbij gaat het, zoals uiteengezet in hoofdstuk 4, eerst en vooral om de inhoudsvaliditeit van je vragen: zijn de vragen die je aan informanten voorlegt, ook volgens eerdere onderzoekers, passend bij de abstracte begrippen in je vraagstelling? Het is aan te raden om de vragen die je wilt stellen aan je informanten indien mogelijk te bespreken met andere onderzoekers. In etnografisch veldonderzoek is ook veelvuldig sprake van wat soms convergente validiteit wordt genoemd: je maakt gebruik van uiteenlopende wijzen om gegevens te verzamelen, ook wel methodentriangulatie genoemd. In box 7.1 zagen we al dat Verheijen gebruikmaakte van, onder andere, informele gesprekken en formele interviews. In box 7.2 zagen we dat Koster gebruikmaakte van participerende observatie, semigestructureerde interviews en verschillende creatieve methoden. Door al deze informatie te combineren, kun je nagaan in hoeverre de verkregen antwoordpatronen of geobserveerde gedragspatronen convergeren.

Ten slotte maak je een onderscheid tussen interne validiteit en externe validiteit. Interne validiteit gaat over de logica van de argumentatie binnen het

onderzoek: kloppen de verbanden die je, op grond van de verzamelde gegevens, legt? Externe validiteit gaat over de vraag of je onderzoeksresultaten ook van toepassing zijn op andere, vergelijkbare situaties. Daarbij gaat het vooral om ecologische validiteit, zoals uiteengezet in hoofdstuk 4: de mate waarin de resultaten van je onderzoek kunnen worden gegeneraliseerd naar andere omstandigheden. De populatievaliditeit gaat over de vraag in hoeverre de steekproef een goede afspiegeling is van de populatie waarnaar je als onderzoeker wilt generaliseren. Aangezien deze doelstelling in etnografisch onderzoek niet zo vaak wordt nagestreefd, zie ook de onderstaande paragraaf 7.3.3, laten we deze vooralsnog buiten beschouwing.

Om de kwaliteit van je onderzoek te waarborgen, schrijf je gedurende het gehele onderzoek op wat je hebt gedaan, hoe je het hebt gedaan en waarom je het hebt gedaan. Sommige onderzoekers houden memo's of een logboek bij waarin zij alle stappen en beslissingen in hun onderzoek vastleggen. Dit noemen we methodische verantwoording. In het kader van wetenschappelijke integriteit is het van belang dat andere onderzoekers kunnen nagaan op welke wijze de centrale concepten in de vraagstelling zijn geoperationaliseerd in concrete stappen om deze concepten meetbaar of tenminste observeerbaar en bevraagbaar te maken in het onderzoek. Bij de methodische verantwoording hoort daarom uiteraard ook de ontwikkeling van de topiclijst. Ook al formuleer je deze lijst tamelijk globaal, met een aanduiding van de thema's die je wilt bespreken met informanten, toch dien je goed na te denken over de wijze waarop je de vragen voorlegt aan informanten.

Daarnaast is het van groot belang dat onderzoekers een reflexieve houding hebben. Dit houdt in dat je je bewust bent van het kwaliteitsvraagstuk bij de uitvoering van je onderzoek en dat je duidelijk uitlegt wat je theoretisch perspectief is op het onderwerp van onderzoek. Indien relevant dien je ook jouw persoonlijke perspectief uit te leggen. Zo kunnen de lezers van je onderzoeksrapportage hun eigen oordeel vormen over de invloed die het verloop van het veldwerk en de daarbij gehanteerde perspectieven gehad kunnen hebben op de uitkomsten van je onderzoek.

Betrouwbaarheid betekent dat je wilt voorkomen dat je waarnemingen worden beïnvloed door toevallige of niet-systematische fouten (zie ook hoofdstuk 4). Om dat te bewaken is het van belang om methoden van dataverzameling heel precies uit te voeren en voorlopige bevindingen herhaaldelijk vast te stellen, bijvoorbeeld door het opnieuw afnemen van een – deel van een – interview op een ander moment. Bij het interview spreken we dan van herhaald interviewen. Ook observaties van overeenkomstige situaties kun je meerdere keren verrichten om patronen te ontdekken.

Een andere vorm van het herhalen van waarnemingen vindt plaats wanneer verschillende methoden worden gebruikt om te proberen hetzelfde onderwerp

waar te nemen, bijvoorbeeld groepsinterviews en participerende observatie. We spreken in dit geval opnieuw van methodentriangulatie: dat betekent dat je hetzelfde verschijnsel verschillende keren onderzoekt met verschillende methoden (Teunissen, 1985). Door verschillende methoden en gegevens te combineren en in hun onderlinge samenhang te analyseren vergroot je je inzicht in een bepaalde situatie. Zo kun je ook bekijken of mensen wellicht zeggen dat ze iets doen terwijl ze in de praktijk toch iets anders doen.

Een andere procedure om de betrouwbaarheid te verhogen is het werken in een team van onderzoekers die samen overleggen over de systematiek en consistentie van hun werkwijzen. We noemen dit ook wel onderzoekerstriangulatie. De onderzoekers kunnen bijvoorbeeld overleggen over het gebruik van een waarnemingsinstrument, zoals een topiclijst of een observatieschema, en afstemmen hoe ze dat op dezelfde manier zullen hanteren. Een andere methode die je kunt gebruiken is de terugkoppeling naar de informanten, ook wel *member validation* of *member checks* genoemd, om te controleren of je hen goed hebt begrepen (Lincoln & Guba, 1985).

De interne validiteit van etnografisch onderzoek wordt vooral beoordeeld aan de hand van de overtuigingskracht van de interpretaties van de onderzoeksgegevens. Hiervoor is de onderbouwing van deze interpretaties van groot belang. Daarbij gaat het eerst en vooral om de vraag op welke wijze je de centrale concepten uit de vraagstelling hebt geoperationaliseerd in concrete vragen aan en observaties bij de onderzoekspopulatie (zie ook hoofdstuk 2). De daaruit resulterende interpretaties kunnen natuurlijk op verschillende manieren worden beïnvloed of zelfs bedreigd, bijvoorbeeld wanneer een deel van de doelpopulatie niet kan of wil meewerken aan het onderzoek.

De validiteit staat eveneens ter discussie als je de verkregen gegevens bedoeld of onbedoeld in een richting interpreteert die niet in overeenstemming is met de verkregen onderzoeksgegevens. Je gebruikt je eigen aanwezigheid in het veld en je betrokkenheid bij jouw participanten om te achterhalen wat hen beweegt en bezighoudt. Dit kan tot gevolg hebben dat je zozeer opgaat in de sociale situaties die je onderzoekt dat je rol als wetenschappelijk onderzoeker naar de achtergrond verschuift. Dit proces duiden we aan met een begrip dat afkomstig is uit de culturele antropologie: *going native* (Malinowski, 1953 [1922], p. 290). Antropologen die lange tijd in een sociale omgeving verblijven waarin ze ook onderzoek doen, er gaan wonen en vrienden maken, voelen zich meer en meer inwoners, 'natives', en worden op den duur ook als zodanig beschouwd door de onderzochten. Dit heeft invloed op de werkwijzen en op de interpretaties. De aanwezigheid van een onderzoeker heeft ook gevolgen voor de personen en situaties die worden onderzocht. Mensen hebben namelijk de neiging hun gedrag te veranderen als ze weten dat ze worden geobserveerd door een onderzoeker. Iemand die het normaal niet zo nauw neemt met het verbod om te roken binnen een gebouw, kan zich in het bijzijn van de onderzoeker bijvoorbeeld wel

aan deze regel houden. Dit verschijnsel heet reactiviteit en beïnvloedt de validiteit negatief. Meestal wennen onderzochten wel aan de aanwezigheid van een onderzoeker wanneer deze langere tijd aanwezig is.

Het moet duidelijk zijn dat je als onderzoeker zelf altijd verantwoordelijk bent voor de eindanalyse. Onderzochten hoeven het niet altijd eens te zijn met jouw interpretaties. Dit kan komen omdat je meer informatie hebt dan zij of omdat je een theoretisch perspectief gebruikt waarmee zij niet bekend zijn. Bovendien kunnen onderzochten ook belangen hebben die strijdig zijn met de uitkomsten van een onderzoek. Dat kan eveneens een reden vormen om het oneens te zijn met jouw resultaten. Indien dit voorkomt, is het belangrijk dat je als onderzoeker rekenschap geeft van hoe jouw interpretatie kan afwijken van die van jouw informanten.

De laatste tijd wordt etnografisch onderzoek vaker gecombineerd met kwantitatief onderzoek om de validiteit te verhogen: het kan dan gaan om de convergente validiteit, maar ook om de soortgenootvaliditeit, zoals besproken in hoofdstuk 4. Het is een uitdaging om deze data verkregen met verschillende methoden met elkaar te vergelijken. Een kanttekening is dat met triangulatie de suggestie wordt gewekt dat er een allesomvattend beeld is te schetsen van de complexe werkelijkheid, terwijl het uitgangspunt van een interpretatieve opvatting juist is dat de werkelijkheid per definitie veelzijdig is.

Ten slotte is een methodische verantwoording ook voor de validiteit van een onderzoek van groot belang. Deze moet het voor lezers mogelijk maken om te kunnen volgen hoe je als onderzoeker tot je interpretaties bent gekomen. Op welk materiaal heb je je bevindingen gebaseerd? Heb je al het relevante materiaal daartoe gebruikt? Heb je bepaald materiaal genegeerd, om eventueel goede redenen? Heb je alternatieve verklaringen afgewogen? Hangen de bevindingen met elkaar samen en is het onderzoek consistent? Het is belangrijk om duidelijk op te schrijven hoe de analyse van je gegevens in een bepaald onderzoeksproject heeft plaatsgevonden, zodat de lezer de interpretaties kan beoordelen.

7.3.3 Bij wie wil je de data verzamelen?

Wanneer je als onderzoeker een probleemstelling hebt geformuleerd, zoek je vervolgens naar personen of organisaties die willen participeren. Je kunt hiervoor te rade gaan bij de literatuur en bij deskundigen. Soms, wanneer opdrachtgevers precies aangeven wat zij onderzocht willen hebben, liggen de onderzoekseenheden vast. In het voorbeeldonderzoek in box 7.2 richtte de vraag van de opdrachtgevers zich op de beleving van hun wijk en de herstructurering ervan door jongeren in achterstandswijken in Utrecht. De onderzoeker heeft vervolgens, vanwege contacten die bestonden met de lokale middelbare school, gekozen voor jongeren in de Utrechtse wijk Overvecht.

Zoals bij sociaalwetenschappelijk onderzoek in het algemeen, is het ook bij etnografisch onderzoek in steeds meer gevallen noodzakelijk geworden dat een ethische commissie het onderzoeksplan beoordeelt of het zo is opgezet dat deelnemers met respect worden behandeld en geen gevaar lopen. Een dergelijke commissie weegt vooraf de risico's van deelname af tegen de baten. Over de risico's van dit type onderzoek is veel geschreven, waarbij wordt benadrukt dat informatie vertrouwelijk moet worden behandeld en deelnemers te allen tijde het recht hebben om er tijdens het onderzoek mee te stoppen (Sieber, 1992). Mensen blijken in de praktijk echter graag te vertellen over hun ervaringen en baat te hebben bij deelname mits het onderzoek professioneel wordt uitgevoerd (Leydesdorff, 2004).

Voordat je met het veldwerk kunt beginnen dien je als onderzoeker toegang te verkrijgen tot de situaties en personen die je wilt onderzoeken. De manieren om mensen te selecteren en te werven voor deelname aan een onderzoek zijn zeer divers. De werving van informanten doet een beroep op je creativiteit. Verheijen in box 7.1 had al ervaring als ontwikkelingswerker in Malawi, waar ze dus ook al contacten had die haar toegang verschaften tot een dorp. Bij een onderzoek naar de beleving van een stadswijk door jongeren is het vooraf lastig om te bepalen wie er aan het onderzoek zullen deelnemen. Op talloze manieren kunnen jongeren worden gezocht en gevraagd om te participeren. Gedacht kan worden aan het plaatsen van advertenties in tijdschriften, op internet, of, zoals in het voorbeeld in box 7.2 van Koster, op middelbare scholen. Je kunt ook naar de plaatsen toe gaan waar je verwacht deelnemers tegen te komen. Ook kun je proberen medewerking te krijgen in ruil voor iets, zoals in een buurtcentrum achter de bar staan of formulieren helpen invullen. Je kunt ook hulpverleningsorganisaties of verenigingen aanschrijven en hun vragen mensen te benaderen, of, zoals in het voorbeeldonderzoek uit box 7.2, een lokale school.

Als etnografisch onderzoeker maak je zelden gebruik van een toevalssteekproef. Je selecteert informanten waarvan je vermoedt dat die het meest omvattende beeld kunnen verschaffen van de onderzochte situatie en van je probleemstelling. Je maakt daarom gebruik van een theoretische steekproef (*theoretical sampling*). Dit is een vorm van doelgerichte steekproeftrekking waarbij je eenheden (personen, gebeurtenissen of situaties) selecteert op basis van hun potentiële bijdrage aan de dataverzameling en -analyse (Curtis et al., 2000). Dit is nadrukkelijk een cyclisch proces. Je kiest een aantal eenheden en analyseert de daarbij verzamelde gegevens. Op basis van de bevindingen kies je opnieuw een aantal eenheden, waarbij je actief zoekt naar personen voor wie de situatie anders ligt, die andere opvattingen hebben en anders reageren. Ook hier zie je dat dataverzameling en -analyse elkaar afwisselen in meerdere vaak snelle cycli.

Een van de meest beproefde methoden om informanten te werven bij de start van een onderzoek is de zogeheten sneeuwbalmethode. Deze methode houdt in

dat je probeert om via kennissen contact te leggen met potentiële deelnemers, om vervolgens van hen ook weer namen te krijgen van anderen die je kunt benaderen. De sneeuwbalsteekproef is niet alleen een wervingsstrategie, maar ook een selectiestrategie wanneer het onderzoek betreft naar gevoelige onderwerpen en moeilijk bereikbare groepen, zoals polygame seksuele relaties of vrouwen die in een blijf-van-mijn-lijfhuis hebben gezeten. In zo'n geval moet je vaak veel moeite doen om informanten te vinden.

In alle gevallen zul je je echter moeten afvragen of je informanten representatief zijn voor de bredere onderzoekspopulatie. Omdat de sneeuwbalsteekproef niet op toeval is gebaseerd, dus een niet-kanssteekproef is waarbij tevoren duidelijk is welke personen een bepaalde kans hebben om in die steekproef terecht te komen, is generalisatie naar een grotere onderzoekspopulatie in principe problematisch. Wanneer je informanten niet de diversiteit in die bredere populatie reflecteren, kun je zoeken naar zogeheten *deviant cases*, mensen die andere opvattingen hebben en gedrag vertonen dat afwijkt van de informanten die via de sneeuwbalmethode zijn geworven. De tegenstrijdige informatie die je zo verkrijgt, kan de uitkomsten van een onderzoek verdiepen. Verkrijg je informatie die niet strookt met de informatie die je eerder hebt verzameld, dan zoek je voor de tot dan toe gehanteerde interpretatie een zogeheten rivaliserende of aanvullende verklaring.

De onderzoeker in box 7.2 heeft gebruikgemaakt van een doelgerichte steekproeftrekking (*purposive sampling*). Hierbij wordt een steekproef zo samengesteld dat deze zo veel mogelijk representatief is voor de grotere onderzoekspopulatie. Voor doelgerichte steekproeftrekking bestaan verschillende strategieën. De kenmerken van de mensen of het verschijnsel dat je wilt onderzoeken zijn vrijwel altijd de basis van de selectie. De onderzoeker in box 7.2 baseerde zijn selectie van de onderzoekspopulatie (jongeren in de wijk) op leeftijd en geslacht, omdat deze informanten een algemeen beeld kunnen verschaffen over de jongeren in de wijk. De keuze van de onderzoeker richtte zich dus op een 'gemiddelde' van alle mogelijke informanten, maar natuurlijk ook op variatie van informanten. Een andere strategie voor doelgerichte steekproeftrekking is maximale variatie. Hierbij is het de bedoeling dat in de steekproef informanten terechtkomen die diverse uitingvormen van een verschijnsel, ofwel de variatie, vertonen. De onderzoeker in box 7.2 had bijvoorbeeld voor een bredere variatie in de steekproef kunnen zorgen door informanten te selecteren met een hoog of een laag opleidingsniveau.

Uit het voorgaande rijst het vermoeden dat een onderzoek zo veelomvattend is dat een onderzoeker nooit klaar is. Wanneer kun je stoppen met dataverzameling en selectie van eenheden? Dat is wanneer het punt van verzadiging of *saturatation* is bereikt (Agar, 1996; Wester, 1995). Dit betekent dat je mag stoppen met de dataverzameling wanneer je uit de analyse van de nieuw geselecteerde gevallen geen nieuwe informatie meer krijgt over de relevante onderwerpen. Het is niet

op voorhand te zeggen wanneer dat is, omdat het afhangt van de omvang, variatie en complexiteit van het onderwerp dat je onderzoekt. Praktische criteria, waaronder tijd, geld en menskracht, spelen bijna altijd een rol bij de afronding van de dataverzameling, zeker in beleidsgericht onderzoek.

7.3.4 Wanneer wil je de data verzamelen?

Nadat je je gedegen hebt voorbereid op het veldonderzoek, begin je met de dataverzameling. De uitvoering van het veldonderzoek is vaak tijdsintensief (Eriksen, 1995, p. 17). Ten eerste omdat je toegang nodig hebt tot het veld. Zelfs met formele toestemming (bijvoorbeeld van autoriteiten of leidinggevend) kost het vaak tijd om daadwerkelijk geaccepteerd en toegelaten te worden door je informanten. Het opbouwen van een goede verstandhouding met je informanten, ook wel *rapport* genoemd, is noodzakelijk (Beuving & De Vries, 2015). Naarmate de vertrouwensband tussen jou en je informanten groeit, zul je kwalitatief betere data kunnen verzamelen. Een goede vertrouwensband leidt ertoe dat informanten zich zo zullen gedragen zoals ze anders ook zouden doen en dat ze bereid zijn op allerlei, ook gevoelige of persoonlijke, vragen in te gaan. Door haar langdurige aanwezigheid kon Verheijen (zie box 7.1) met de bewoners van het dorp in gesprek gaan over onderwerpen die zij anders misschien niet openlijk met een vreemde zouden bespreken. Doordat zij haar informanten steeds beter leerde kennen kon zij hun antwoorden en verhalen bovendien beter plaatsen in de context van hun geschiedenis en samenleving.

Ten tweede is veldonderzoek tijdsintensief omdat het tijd kost om een lokale situatie, de onderliggende machtsverhoudingen en het referentiekader van informanten goed te begrijpen. Pas als je deze zaken begrijpt, kun je hetgeen informanten doen en zeggen, op de juiste waarde schatten.

Het uitvoeren van veldwerk vereist van de onderzoeker een flexibele en geduldige houding. Je moet bereid zijn om precies op die momenten aanwezig te waarop je informatie kunt verkrijgen voor jouw vraagstelling. In de praktijk betekent dit dat er ook veel momenten zullen zijn waarop je aanwezig bent en je geduld op de proef wordt gesteld. Dat zijn dagen waarop je informatie verzamelt die nuttig is om een algemeen beeld te krijgen van je onderzoekssituatie, maar die niet direct relevant is voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag.

Je houdt er rekening mee dat het tijdstip waarop je observeert gevolgen heeft voor de resultaten van het onderzoek. Verheijen in box 7.1 koos er bijvoorbeeld voor om tijdens het breien met vrouwen in gesprek te gaan. Dit rustige moment creëerde een ongedwongen sfeer waarin vrouwen de tijd en rust hadden om met haar te praten. De onderzoeker uit box 7.2 probeerde een volledig beeld te krijgen van het leven in de wijk en voerde daarom interviews en observaties uit op verschillende tijdstippen, zowel tijdens als buiten schooltijd.

Ten slotte houd je er, als etnografisch onderzoeker, rekening mee hoe lang na een bepaalde gebeurtenis je mensen hierover bevraagt. Met name bij *critical events*, zoals een natuurramp, het overlijden van belangwekkende personen of andere traumatische gebeurtenissen, houd je rekening met het welzijn van je informanten en de mogelijkheden van deze informanten om op de gebeurtenissen te kunnen reflecteren.

7.3.5 Waar wil je de data verzamelen?

Als etnografisch onderzoeker probeer je een onderwerp of situatie in detail te onderzoeken, uitgaande van de vraagstelling. Je zoekt daarvoor meestal een kleine, afgebakende locatie of een geheel van aan elkaar gerelateerde locaties. In het verleden kozen etnografisch onderzoekers vaak een dorp of een wijk als locatie. Tegenwoordig doen ze ook onderzoek op meerdere locaties, waarbij bijvoorbeeld netwerken of productieketens worden onderzocht. Het onderzoek van Verheijen in box 7.1 en het onderzoek van Koster in box 7.2 zijn beide voorbeelden van afgebakende locaties in hedendaags onderzoek. Wanneer je onderzoek doet op meerdere locaties, is het belangrijk om de overeenkomsten en de verschillen tussen die locaties duidelijk te maken. Deze kunnen van empirische aard zijn (bijvoorbeeld achterstandswijken in verschillende steden), maar ook van theoretische aard (bijvoorbeeld verschillende situaties waarin ongelijkheid in de samenleving duidelijk wordt). Het grote voordeel van dergelijke studies is natuurlijk ook dat je daarmee comparatieve vraagstellingen aan de orde kunt stellen: verschillen de situaties op de diverse locaties en zo ja, in welk opzicht?

7.3.6 Hoe wil je de data analyseren?

De analyse van etnografische data staat of valt met een nauwkeurige en gedetailleerde registratie van de waarnemingen. Na afloop van het veldwerk bezit je een corpus aan data dat voornamelijk bestaat uit teksten, zoals veldaantekeningen, interviewverslagen en allerlei soorten notities. De analyse daarvan is, zoals hierboven ook werd aangegeven, al begonnen tijdens het optekenen en ordenen van de onderzoeksgegevens. Elke deelvraag van het onderzoek heeft immers geleid tot het noteren van waarnemingen en interpretaties, die meteen werden geanalyseerd met het oog op het stellen van nieuwe vragen. Deze werkwijze vloeit voort uit de open en flexibele benadering van etnografisch onderzoek en het iteratieve karakter van de analyse. Niettemin moet je alle onderzoeksgegevens opnieuw bekijken na afloop van het veldwerk.

Analyseren betekent dat je de data uiteenrafelt en terugbrengt op een nieuwe manier, waardoor je jouw interpretatie van de data goed en helder kunt overbrengen. Na het veldwerk analyseer je de etnografische onderzoeksgegevens in

het algemeen door te coderen. Je neemt nauwkeurig de teksten door, je reflecteert erop en zoekt thema's die zijn gekoppeld aan je centrale vraagstelling. Je leest en herleest de teksten en deelt deze vervolgens in fragmenten in. Per fragment probeer je dan een code, een trefwoord te benoemen. Meerdere trefwoorden samen noemen we ook wel clusters of categorieën. Het proces waarin je gegevens categoriseert en de categorieën vaststelt met een of meer trefwoorden noemen we dus coderen.

Een veelgebruikt stappenplan om te analyseren binnen etnografisch onderzoek is gebaseerd op de Grounded Theory (Glaser & Strauss, 1967). Het doel van Grounded Theory is om de analyse zo veel mogelijk te baseren op empirische gegevens. Je doorloopt hiervoor drie stappen: open coderen, axiaal coderen en selectief coderen (Boeije, 2014).

Het analyseproces begin je meestal door open te coderen. Dit betekent dat je in eerste instantie codes vormt op basis van alle data, met aandacht voor de perspectieven van je informanten en hun (*emic*-)vocabulaire (Spradley, 1979, 1980; Boeije, 2014). Je bestudeert je data (veldnotities, uitgewerkte interviews, documenten) met een brede blik omdat je nog niet weet welke informatie waardevol zal zijn voor je onderzoek. Je probeert patronen en opvallende zaken te ontdekken in je data en daar trefwoorden aan te verbinden.

De volgende stap in het analyseproces is axiaal coderen. Je gaat hierbij nog een keer door je data heen en probeert relevante fragmenten te vinden die je helpen je onderzoeksvragen te beantwoorden en die je kunt koppelen aan de concepten en 'foreshadowed problems' uit je onderzoeksplan. Deze fragmenten codeer je weer met een trefwoord. Het is geen enkel probleem als je codes overlappen: vaak zullen bepaalde fragmenten uit je data zelfs onder meerdere trefwoorden vallen. In het voorbeeld uit box 7.2 was een op de data gebaseerde code het begrip 'gezellig', omdat dit door veel jongeren werd gebruikt wanneer ze de wijk beschreven. Dezelfde fragmenten vielen ook onder de meer theoretische code 'sociaal netwerk', aangezien de jongeren het vaak hadden over hun vrienden en bekenden in de wijk.

De derde analytische stap is selectief coderen. Hierbij codeer je op een hoger abstractieniveau, waarbij je op zoek gaat naar de onderlinge verbanden tussen (open en axiale) codes. Je werkt hierbij je bevindingen uit tot een theoretisch inzicht. Je identificeert met andere woorden een categorie die volgens jou inzicht kan geven in de onderzoekssituatie. Je werkt deze categorie zo volledig mogelijk uit en gebruikt deze om jouw interpretatie van de onderzoeksresultaten over te kunnen brengen en toe te lichten. Daarbij breng je de conclusies in verband met eerdere theoretische inzichten en eventueel met actuele debatten (Boeije, 2014).

Een belangrijk principe in de analyse is constante vergelijking. Dat wil zeggen dat je je onderzoeksgegevens permanent met elkaar vergelijkt. Zo kun je

patronen ontdekken in het voorkomen van de categorieën en in de relaties tussen de categorieën. Hierbij kunnen een matrix, een boomdiagram of een figuur een handig hulpmiddel zijn.

Tegenwoordig beschikt bijna iedereen over een computer of tablet waarmee je onderzoeksgegevens digitaal kunt opslaan en bewerken. In de Engelstalige literatuur wordt een computerondersteunde analyse aangeduid met de term CAQDAS, wat staat voor *computer-assisted qualitative data analysis software*. De basis van deze programma's is een opberg-en-terugzoekfunctie (*code-and-retrieve*): je slaat de gegevens op onder categorieën die je zelf formuleert en je kunt ze via de benaming van de codes snel en systematisch terugvinden. Steeds meer programma's hebben gevorderde functies en bieden ondersteuning bij de bouw van theoretische modellen, netwerken of relatieschema's via links, en de toetsing van hypothesen. De meeste programma's hebben ook zoek- en tel-functies en een mogelijkheid om visuele afbeeldingen te maken. In vrijwel alle programma's is het mogelijk om behalve met kwalitatieve gegevens ook met kwantitatieve gegevens te werken of variabelen aan documenten toe te kennen. De meeste programma's kunnen ook foto's en films verwerken.

Werken met computerprogramma's bevordert de efficiëntie, overzichtelijkheid en systematiek van de analyse. Het is echter wel belangrijk dat je je realiseert dat een computerprogramma niet de analyse kan overnemen; de uiteindelijke verbanden leg je zelf.

Voordelen van computerprogramma's voor kwalitatieve data-analyse:

- Interactiviteit tussen onderzoeksgegevens en alle geproduceerde output, zoals memo's, codes, diagrammen, figuren en tabellen.
- Opslag van alle digitale gegevensbestanden in een project is overzichtelijk.
- Flexibel inzien en aanpassen van codes en de daaraan toegekende fragmenten.
- Vergroot de systematiek van de analyse.
- Tijdsbesparing omdat de activiteiten snel kunnen worden uitgevoerd.
- Multifunctionaliteit: tellen, zoeken, coderen, combineren, vergelijken, enzovoort.
- Aanmoediging om logboek bij te houden van methodische beslissingen.
- Eenvoudige uitwisseling mogelijk van bestanden tussen teamleden.
- Bij het rapporteren kan gemakkelijk over de gegevens worden beschikt.

Inmiddels zijn er veel programma's op de markt, zoals ATLAS.ti, MAXQDA en NVivo. Ook is er literatuur beschikbaar waarin auteurs op de programma's en hun invloed op de analyse reflecteren en de diverse programma's met elkaar vergelijken (Evers, 2015; Friese, 2016; Hutchison, Johnston & Breckon, 2010).

7.4 Hoe ga je rapporteren?

Wanneer je de analyse van etnografische onderzoeksgegevens hebt voltooid, schrijf je een samenhangend rapport. Daarin doe je verslag van de interpretaties van de onderzochte situatie(s). Zoals gezegd begint het schrijfproces binnen etnografisch onderzoek al tijdens de dataverzameling en -analyse, maar het meeste schrijfwerk vindt plaats nadat het veldonderzoek is afgerond. In het rapport geef je antwoord op je vraagstellingen. Je bespreekt de bevindingen van jouw onderzoek naar een specifieke situatie of groep binnen het door jou gekozen theoretisch perspectief. Je beschrijft de reikwijdte van de conclusies van het onderzoek en laat zien hoe de inzichten mogelijk toepasbaar zijn op andere, vergelijkbare situaties. Binnen het etnografisch veldonderzoek noemen onderzoekers dit externe validiteit. Kenmerkend voor etnografisch veldonderzoek is dat de interne validiteit van beschrijvende vraagstellingen vaak zeer groot is en dat je zeer gedetailleerde en complete antwoorden kunt geven op de oorspronkelijke vraagstellingen. Dit betekent dat de conclusies over de onderzoeksgroep juist zijn, omdat je onderzoeksgroep meestal klein is en je deze tot in detail hebt bestudeerd. De externe validiteit is, aangezien iedere situatie anders is, meestal veel kleiner.

Een verslag van etnografisch onderzoek bevat een methodologische verantwoording met de volgende elementen: de (ontwikkeling van de) vraagstelling, de wijze waarop je deze hebt geoperationaliseerd, de beslissingen die zijn genomen in het veld en de rol die je als onderzoeker tijdens het onderzoeksproces hebt aangenomen. Deze informatie is belangrijk om de kwaliteit van etnografische representaties te kunnen beoordelen.

Een onderdeel van de rapportage is bovendien een expliciete reflectie op je persoonlijke en wetenschappelijke achtergronden, waarbij je aangeeft hoe deze mogelijk van invloed zijn geweest op de uiteindelijke beschrijving en interpretatie van de sociale werkelijkheid. Daarnaast dien je aan te tonen wat voor verschillende inzichten en opvattingen er bestaan over een samenleving. Je hoeft geen eenduidig beeld te geven van de sociale werkelijkheid, aangezien deze meerdere en uiteenlopende betekenissen kan hebben voor verschillende mensen. Je laat daarom altijd expliciet meerdere mensen aan het woord in je beschrijvingen, zodat je verschillende visies ten aanzien van bepaalde situaties kunt weergeven. Niettemin ben je als etnografisch onderzoeker altijd eindregisseur van je onderzoeksproject en zul je ook de verantwoordelijkheid moeten nemen voor de beschrijvingen en interpretaties die je op basis van je analyses presenteert. Daarbij stel je de lezer zo goed mogelijk in staat om de betrouwbaarheid en validiteit van je bevindingen te kunnen vaststellen. Je moet dus altijd duidelijk aangeven hoe je tot je conclusies bent gekomen, zodat het onderzoek voor anderen navolgbaar en controleerbaar is.

Naast het gedetailleerd verantwoorden van methodische stappen en werkwijzen is het ook van belang om concrete beschrijvingen af te wisselen met meer algemene beschouwingen om de externe validiteit van je bevindingen aan te geven. In kwalitatief onderzoek spreekt men ook wel van theoretische of inhoudelijke generalisatie, dat wil zeggen dat generalisatie wellicht niet verantwoord is op statistische gronden, maar dat inhoudelijke overeenkomsten tussen verschillende situaties een vergelijking wel zinvol maken. Naast inhoudelijke generalisatie kan generalisatie ook plaatsvinden op basis van vergelijkbaarheid of analogie (Smaling, 1996). Van belang is dan wanneer er sprake is van vergelijkbaarheid. Wat vergelijkbaar is, moet voor elke veldsituatie weer opnieuw bedacht en ingevuld worden. De overeenkomst of analogie tussen de onderzochte en niet-onderzochte situaties moet de overdraagbaarheid van de uitkomsten en conclusies rechtvaardigen. Als je nogmaals kijkt naar het voorbeeld in box 7.2, betekent dit dat hoe beter een wijk vergelijkbaar is met de gekozen wijk in Utrecht (qua woningaanbod, bevolkingssamenstelling, sociaal-economische status van de bewoners, geschiedenis en locatie van de wijk) hoe aannemelijker het is dat de bevindingen over de beleving van de wijk door jongeren ook voor die andere, niet onderzochte wijk, zullen opgaan.

7.5 Samenvatting en vooruitblik

Met etnografisch veldonderzoek kun je in natuurlijke omstandigheden bestuderen wat mensen doen en welke betekenis ze daaraan geven. Dit type onderzoek is uitermate geschikt om sociale situaties van binnenuit te begrijpen, bijvoorbeeld de beleving van bepaalde culturele uitingen of verholde machtsverhoudingen. Hiervoor ben je als etnografisch onderzoeker vaak langdurig aanwezig in het veld, te midden van je onderzoeksparticipanten.

Bij etnografisch onderzoek analyseer je door middel van een cyclisch proces, waarbij theorie en empirie voortdurend met elkaar in dialoog zijn. De theorie inspireert je om de sociale werkelijkheid die je bestudeert beter te begrijpen, terwijl je empirisch materiaal (je data) de bestaande theorie kan aanscherpen, nuanceren of weerleggen. De meest gebruikte methoden binnen etnografisch veldonderzoek zijn participerende observatie en interviews.

Etnografisch veldonderzoek is moeilijk, maar ook heel spannend. Het is moeilijk omdat de sociale werkelijkheid weerbarstig is en mensen daaraan verschillende betekenissen kunnen geven. Het verloopt in de praktijk daarom vaak minder gestandaardiseerd dan je je vooraf had voorgesteld, terwijl het om methodologische redenen wel van groot belang is om het onderzoek zo systematisch mogelijk uit te voeren. Etnografisch veldonderzoek is ook spannend omdat het contact met verschillende en andere mensen een beroep doet op je creativiteit en flexibiliteit, waarmee je vaak indringende en verrassende inzichten in complexe en moeilijk toegankelijke situaties kunt ontwikkelen.

In de literatuurlijst noemen we etnografische literatuur die je kunt lezen om een goede indruk te krijgen van wat deze methode inhoudt. De beste manier om etnografisch veldonderzoek te leren waarderen is echter, vanzelfsprekend, door het te doen.

Opgaven bij hoofdstuk 7

7.1 Vraagstellingen

- Beschrijf in eigen woorden voor welke type(s) vraagstellingen etnografisch onderzoek geschikt is.
- Welk(e) type(s) vraagstellingen worden gebruikt in het onderzoek in box 7.1 'Balancing Men, Morals and Money'?

7.2 Validiteit en betrouwbaarheid

- Welke maatregelen kun je als etnografisch onderzoeker nemen om de validiteit van jouw onderzoek te vergroten?
- Welke maatregelen kun je als etnografisch onderzoeker nemen om de betrouwbaarheid van jouw onderzoek te vergroten?
- Welke maatregelen heeft de onderzoeker in 'Balancing Men, Morals and Money' genomen om de validiteit en betrouwbaarheid van de onderzoeksresultaten te vergroten?

7.3 Leg uit waarom vraagstellingen tijdens etnografisch veldonderzoek kunnen veranderen.

7.4 Naar welke situaties kunnen de resultaten van het onderzoek 'De wijkbeleving van jongeren' inhoudelijk worden gegeneraliseerd?

7.5 Bedenk een aantal trefwoorden of zoektermen die gebruikt zouden kunnen worden bij een literatuurstudie voor het onderzoek 'De wijkbeleving van jongeren'.

7.6 Steekproeven

- Welke steekproeftrekkingen kun je gebruiken voor een onderzoek naar de wijkbeleving van jongeren?
- Welke steekproeftrekking kun je het best gebruiken wanneer je uiteindelijk graag wilt generaliseren naar alle jongeren van die wijk?

Kijk op www.onderzoeksmethoden9edruk.nl voor extra opdrachten bij dit hoofdstuk.

Literatuur

- Agar, M. H. (1996). *The professional stranger: An informal introduction to ethnography* (2nd ed.). San Diego: Academic Press.
- Beuving, J., & Vries, G. de (2015). *Doing qualitative research: The craft of naturalistic inquiry*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Blumer, H. (1954). What is wrong with social theory? *American Sociological Review*, 18, 3-10.
- Boeije, H. (2014). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: Denken en doen*. Amsterdam: Boom Lemma.
- Bowen, G. (2006). Grounded theory and sensitizing concepts. *International Journal Qualitative Methods*, 5(3), 12-23.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. Londen: Sage.
- Curtis, S., Gesler, W., Smith, G., & Wasburn, S. (2000). Approaches to sampling and case selection in qualitative research: Examples in the geography of health. *Social Science & Medicine*, 50, 1001-1014.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2005). *The Sage handbook of qualitative research* (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage.
- Driessen, H. (2008). Ibn Kaldûn onder antropologen: Kanttekeningen bij de ontstaansgeschiedenis van een onderzoeksperspectief. In M. van Berkel & R. Künzel (Eds.), *Ibn Kaldûn en zijn wereld* (pp. 208-223). Amsterdam: Bulaaq.
- Driessen, H., & Jansen, W. (2013). The hard work of small talk in ethnographic fieldwork. *Journal of Anthropological Research*, 69(2), 249-263.
- Emans, B.J.M. (2003). *Interviewen: theorie, techniek en training*. Groningen: Stenfert Kroese.
- Eriksen, T. H. (1995). Fieldwork and interpretation. In T. H. Eriksen, *Small places, large issues: An introduction to social and cultural anthropology* (pp. 14-29). Londen: Pluto.
- Evers, J. C. (2015). *Kwalitatieve analyse: Kunst én kunde*. Amsterdam: Boom Lemma.
- Friese, S. (2016). Qualitative data analysis software: The state of the art. *Kwalon*, 21(1), 34-45.
- Gellner, D. N., & Hirsch, E. (Eds.). (2001). *Inside organizations: Anthropologists at work*. Oxford: Berg.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine Publishers.
- Hertog, F. den, & Sluijs, E. van (1995). *Onderzoek in organisaties: Een methodologische reisgids*. Assen: Van Gorcum.
- Hulst, M. J. van, Koster, M., & Vermeulen, J. (2015). Ethnographic research. In M. J. Dubnick & D. A. Bearfield (Eds.), *Encyclopedia of public administration and public policy* (3rd ed.), vol. 2, (pp. 1335-1339). New York: Taylor & Francis.
- Hutchison, A. J., Johnston, L. H., & Breckon, J. D. (2010). Using QSR-NVIVO to facilitate the development of a qualitative research project: An account of a worked example. *International Journal of Social Research Methodology*, 13(4), 283-302.
- Koster, M. (2011). 'Gezellig en gewend... maar toch weg'. In M. Koster & K. J. Mulderij (Eds.), *Gezellig en gewend: Jongeren over wonen en de toekomst in een herstructureringswijk* (pp. 61-116). Amsterdam: SWP Publishers.
- Latour, B., & Woolgar, S. (1979). *Laboratory life: The social construction of scientific facts*. Beverly Hills: Sage.
- Leydesdorff, S. (2004). *De mensen en de woorden: Geschiedenis op basis van verhalen*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. (1985). *Naturalistic enquiry*. Beverly Hills: Sage.

- Malinowski, B. (1953). *Argonauts of the Western Pacific: An account of native enterprise and adventure in the archipelagoes of Melanesian New Guinea* (Originally published 1922). Londen: Routledge & Kegan Paul.
- Maso, I. (1987). *Kwalitatief onderzoek*. Amsterdam: Boom.
- Meijl, T. van (2005). The critical ethnographer as trickster? *Anthropological Forum*, 15(3), 235-245.
- Otto, T. (1995). Etnografisch veldonderzoek. In: H.J.M. Hüttner, K. Renckstorf & F. Wester (Eds.), *Onderzoekstypen in de communicatiewetenschap* (pp. 496-517). Houten/Diegen: Bohn Stafleu/Van Loghum.
- Peirce, C. S. (1931). *The collected papers of Charles S. Peirce* (C. Hartshorne & P. Weiss Eds.). Cambridge: Belknap.
- Siebert, J. E. (1992). *Planning ethically responsible research: A guide for students and internal review boards*. Newbury Park: Sage.
- Silverman, D. (2001). *Interpreting qualitative data: Methods for analyzing talk, text and interaction*. Londen: Sage.
- Smaling, A. (1996). En kun je nu wel generaliseren? *Kwalon*, 1(3), 5-10.
- Spradley, J. P. (1979). *The ethnographic interview*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Spradley, J. P. (1980). *Participant observation*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Teunissen, J. (1985). Triangulatie als onderzoeksstrategie in symbolisch interactionistisch onderzoek. In W. Arts, H. Hilhorst & F. Wester (Eds.), *Betekenis en interactie: Symbolisch interactionisme als onderzoeksperspectief* (pp. 82-97). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Tijmstra, J., & Boeije, H. (2011). *Wetenschapsfilosofie in de context van de sociale wetenschappen*. Den Haag: Boom Lemma.
- Verheijen, J. (2013). *Balancing men, morals and money: Women's agency between HIV and security in a Malawi village*. Leiden: African Studies Centre.
- Wester, F. (1995). *Strategieën voor kwalitatief onderzoek*. Muiderberg: Coutinho.
- Weiss, R. S. (1995). *Learning from strangers: The art and method of qualitative interview studies*. New York: Simon and Schuster.
- Yanow, D. (1996). *How does a policy mean? Interpreting policy and organizational actions*. Washington: Georgetown University Press.

Aanbevolen literatuur

- Bourgois, P. (2003). *In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cerwonka, A., & Malkki, L. H. (Eds.) (2007). *Improvising theory: Process and temporality in ethnographic fieldwork*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ghannam, F. (2013). *Live and die like a man: Gender dynamics in urban Egypt*. Palo Alto: Stanford University Press.
- Hammersley, M., & Atkinson, P. (1995). *Ethnography: Principles in practice* (2nd ed.). Londen: Routledge.
- Jong, J. D. de (2007). *Kapot Moeilijk: Een etnografisch onderzoek naar opvallend delinquent groepsgegedrag van 'Marokkaanse' jongens*. Amsterdam: Aksant.
- León, J. de (2015). *The Land of Open Graves: Living and Dying on the Migrant Trail*. Berkeley: University of California Press.
- Nuijten, M. & Koster, M. (Eds.). (2016). Close encounters: Ethnographies of the coproduction of urban space. *Special issue of the Singapore Journal of Tropical Geography* 37(3)
- Robben, A. C. G. M., & Sluka, J. A. (Eds.). (2007). *Ethnographic fieldwork: An anthropological reader*. Malden: Blackwell.

- Voorst, R. van (2016). *De beste plek ter wereld: Leven in de sloppen van Jakarta*. Amsterdam: Brandt.
- West, P. (2012). *From Modern Production to Imagined Primitive: The Social World of Coffee from Papua New Guinea*. Durham/Londen: Duke University Press.